

Nebyla to socha božstva ani archa úmluvy, ale prostá kamenná stéla (→ *maceva*), bez nápisů a maleb. Opracovaný, asi metr vysoký kámen, který kdysi stával ve vyvýšené části velesvatyně, byl během rušení svatyně vzhledem k své váze položen na bok a také on byl schován pod navezenou vrstvou hlíny. Stéla má zaoblenou základnu i horní část a jediný náznak dekorace jsou stopy po červené barvě (Herzog 2002, s. 63). Na archeology zde po podrobnějším prozkoumání čekalo překvapení. Ještě jedna kamenná stéla byla zazděna do západní stěny velesvatyně a ukryta pod omítkou při přestavbě ve vrstvě IX. Tím byla schována před zraky těch, kdo měli přístup do prostoru. Interpretace této starší stély je obtížná a předpokládá se, že se užívala ve vrstvě X buď společně s druhou stélou, anebo se jednalo o nějakou starší samostatnou stélu (Herzog 2002, s. 63). Velesvatyně musela být oddělena od zbytku chrámu oponou, jaká měla být v Šalomounově chrámu (Dever 2012, s. 202), nebo dveřmi, které se otvíraly směrem do prostoru hlavní haly (Cushman 1999, s. 115).

Na nádvoří před svatyní se vešlo v první stavební fázi (ve vrstvě X) maximálně 400 osob (Herzog 1981, s. 122), po přístavbě komory se v následující fázi (ve vrstvě IX) toto číslo o něco snížilo. Nepředpokládá se, že by se tato kapacita vůbec kdy naplnila – s přihlédnutím ke skutečnosti, že Arad byl malým sídlem vojenské posádky a několika řemeslníků na okraji Judského království.

Vchod na nádvoří byl posunut k jižnímu rohu a nebyl v jedné ose se vstupem do svatyně. Snad to mělo za cíl, aby do svatyně viděli jen účastníci obřadů z nádvoří, a nikoliv každý (cizinec) z ulice. Velký obětní oltář (kapitola 4.1) nebyl uprostřed nádvoří, jak bývalo u svatyní zvykem, ale ze dvou stran se ho dotýkaly zdi místností k uskladnění chrámového vybavení. V jedné z nich byla nalezena miska a kadidelnice (Herzog 2002, s. 52), na níž se mohlo pálit kadidlo anebo se s její pomocí svatyně v chladných měsících vytápěla (kapitola 4.6).

Takto tedy vypadá svatyně v Aradu, která byla donedávna jediným hmotným dokladem praktikování oficiální víry v Judsku, navíc mimo Jeruzalém. Nález má také výpovědní hodnotu o průběhu (kultických) reform, které jsou doloženy na několika místech. Pouze v Aradu a Moce se zatím povedlo objevit zbytky svatyní, o kterých se na základě biblických textů předpokládalo, že byly nenávratně zničeny.

III.6.1 Založení judského Aradu

Dnes už se nám asi nepovede zjistit, kdo dal příkaz k vybudování svatyně v Aradu a zda jí předcházel jiný posvátný prostor, například ve stylu otevřené svatyně či oltáře. Impulsem pro založení kultického místa mohlo být poražení nepřátel v boji zdejší posádkou či jiná zázračná událost ovlivněná Boží přízní.

Benjamin Mazar a Jochanan Aharoni datovali vznik Aradu do 12. století př. Kr. a spojovali jej s rodinou Kenijců, jež je zmiňována v Sd 1,16 (Mazar 1965, s. 299). Synové Mojžíšova tchána (Chóbaba Kénijského) se stali označením pro klan, který byl spojen s kněžstvím a rituály. Usadili se v Negevu aradském mezi kmeny Juda a Šimeón, kde byl uctíván Hospodin. Mazar dále dodává, že v Aradu byl postaven oltář a vztyčena → *maceva*, čímž vzniklo jedno z prvních důležitých náboženských center pro obyvatele východního Negevu, kteří se připojili ke Kénijcům a založili zde trvalé osídlení, na něž později navázal některý z judských králů rozhodnutím postavit zde pevnost, svatyni a oltář. Správou pověřil potomky Chóbaba Kénijského (Mazar, 1965, s. 302–303).

Jestliže je Mazarova teorie správná, tito lidé byli v Aradu zodpovědní za provozování kultu, protože měli zkušenosti jako chrámový personál. Interpretace je založena převážně na starozákonním textu, z něhož čerpá konkrétní jména. Podle nejnovějších závěrů a chronologie se tak stalo nejdříve ve 2. polovině 10. století př. Kr., a tak pokyn k výstavbě pevnosti (vrstva XI) mohl dát podle Herzogovy chronologie kterýkoliv z tehdy vládnoucích králů: Jóšafat, Jóram (judský), Achazjáš (judský), Jóáš (judský) nebo královna Atalja.

III.6.2 Tři oltáře, dvě stély pro jedno božstvo?

Někteří badatelé se zaměřili na počty oltářů a stél v Aradu a snaží se přijít na to, jak spolu souvisely tři oltáře a dvě kultické stély. Baruch Halpern či Gösta W. Ahlström se pokusili rozluštit, jaká byla funkce stély, která byla objevena ve zdi velesvatyně. Výše jsme představili myšlenku, že se jednalo o starší stélu, která byla v průběhu stavebních

úprav nahrazena novou – jež byla po zrušení svatyně uložena na podlaže nejsvětější svatyně, kde ji našli archeologové.

Další možností, jak se s těmito počty popasovat, je varianta, že v Aradu bylo současně uctíváno více božstev. V jednu dobu dokonce tři funkční stély, z nichž každá náležela jednomu božstvu (Hospodinu, Ašeře a Baalovi), což je dokladem kanaánského odkazu v Judsku. Dvě stély měly být zazděny do zdi velesvatyně (Ahlström 1984, s. 130–131). Pravdou je, že ještě jeden z kamenů ve zdi se od ostatních tvarem odlišuje, ale doposud nebylo potvrzeno, že se jednalo o macevu.

Na dochovaných stélách nejsou patrné žádné nápisy či kresby, až na stopy po červené barvě na zazděné stéle (Herzog–Aharoni–Rainey 1987, online). Podle druhé hypotézy dva malé kadidlové oltáře (obr. 6), jež původně stávaly u vchodu do velesvatyně, tvořily dva soubory se stélou a symbolem Ašery. Menší stéla reprezentovala boha Baala a bohyně Ašera byla zastoupena (nedochovaným) dřevěným kulem. Velký obětní oltář na nádvoří sloužil hlavnímu božstvu – Hospodinu. Jemu měla pak patřit větší stéla ve velesvatyni (Halpern 2009, s. 88).

Tyto dvě teorie jsou postaveny na kanaánských tradicích doby železné v kombinaci s biblickým textem, v němž se píše, že v Jeruzalémě byly v Šalomounově chrámu umístěny předměty pro tuto trojici bohů (2Kr 23,4). Určit stáří, dobu používání a funkci obou stél je takřka nemožné. Autor této knihy donedávna teorie o třech současně uctívaných božstvech v Aradu vylučovat, protože neměla paralelu mezi archeologickými nálezy. Nyní, po objevení výklenku ve vedlejší lodi v chrámu v Moce a fragmentu snad Baalových nohou, si tato představa o současném uctívání více božstev v rané fázi judského náboženství zaslouží znovuotevření této otázky.

Musíme brát v potaz, že svatyně existovala přibližně 30 až 50 let a její přechod z jedné fáze do druhé nebyl způsoben kultickými či sociálními změnami, nýbrž byl výsledkem násilného zničení pevnosti ve vrstvě X. Dále se musíme ptát, jakou formu měl kult praktikovaný na aradském pahorku před zbudováním svatyně a zda v něm hrálo roli vícero stél i božstev zároveň. Neumíme si totiž představit, že by Arad (ještě jako vesnice) v dobách svého založení existoval bez veřejných kultických aktivit.



Obr. 6 Dva oltáře a dvě stély (kopie v místě), Tel Arad (David R. Moulis)

III.6.3 Zánik svatyně – teorie a archeologie

Aharoni ve svých dílčích zprávách k Aradu prosazoval závěr, že svatyně existovala až do konce vrstvy VI, což v jeho chronologii odpovídá roku 595 př. Kr. (Aharoni 1968, s. 9). Vyřazení svatyně z provozu mělo mít dvě fáze, které odpovídaly dvěma kultickým reformám za králů Chizkijáše (2Kr 18,4 a 2Pa 29,3–6) a Jóšijáše (2Kr 23), kdy jako první přestal být používán velký obětní oltář, avšak svatyně pak samostatně fungovala o něco déle. Herzogův znovuobnovený výzkum byl zaměřen na veškeré detaily a výsledkem je závěr, že se změny odehrály najednou ve druhé polovině 8. století př. Kr. (ve vrstvě IX) za krále Chizkijáše (Herzog 2010, s. 175). Aby otázka chronologie svatyně nebyla příliš jednoduchá a jasná, postupně se objevila řada kritiků Herzogovy datace, mezi něž patří například Christoph Uehlinger, Lisbeth S. Fried a Nadav Na'aman.

Uehlinger i Fried připouštějí možný scénář s náboženskou reformou v Aradu, přestože za vyřazením svatyně z provozu a jejím částečným rozebráním vidí jiné příčiny než centralizaci kultu. Podle Uehlingera byla svatyně preventivně skryta pod vlivem sílící hrozby asyrského vpádu do Judska (Uehlinger 2005, s. 279–316), zatímco Fried tvrdí, že neexistuje žádný archeologický doklad o kultické reformě za vlády Chizkijáše (Fried 2002, s. 450). S prvním návrhem Uehlingera nelze příliš souhlasit, protože svatyně nebyla nikdy obnovena ani poté, co pominulo nebezpečí jejího znesvěcení a město existovalo dále. Podivnou otázkou je také to, proč by něco mělo být preventivně zničeno, aby se tak nestalo rukou nepřítele (Herzog 2010, s. 182–183).

Na'aman kriticky hodnotí zkoumání Aradu a poukazuje na celou řadu chyb a nepřesností, které ovlivnily závěry revizního výzkumu. Například prosazuje existenci svatyně až do vrstvy VIII (dle Herzogovy chronologie se jedná o pozdní 8. století př. Kr.), protože na jejích zdech jsou prý stopy po požáru, což potvrzuje jeho tvrzení o násilném zničení svatostánku a jeho následném vypálení společně se zbytkem města (Na'aman 2002, s. 585–602). Herzog, který na rozdíl od Na'amana svatyni v Aradu odkrýval, ohořelý materiál identifikuje jako spálené dřevěné schody pocházející z novější vrstvy VIII, které se ale propadly a s nimi se zřítily i horní část zdi velesvatyně. Navíc bylo

jasně prokázáno, že podlaha z téže vrstvy VIII překryla jak svatyni, tak oltář dávno zasypané zeminou. Nad podlahou byla dokonce ještě ve stejné vrstvě VIII postavena zeď nové administrativní budovy (Herzog 2010, s. 184, Herzog 2002, s. 35–40).

Jak můžeme vidět, 8. století př. Kr. bylo pro Arad z hlediska kultu nejméně zajímavé a práce s daty v tomto jednom století není nikterak snadná, protože zde proběhla řada různých stavebních aktivit. Od postavení svatyně přes její přestavbu a následné zrušení a snížení výšky zdi až po zakrytí zeminou, překrytí podlahou a výstavbou budovy nad svatyní.

Proces kultických změn v Aradu podhaluje, že svatyně nemusely být vždy nenávratně zničeny, ale jako tato stavba pouze částečně rozebrány a zakonzervovány. Ač byly pozůstatky svatyně úmyslně skryty pod zem, jsou dokladem faktu, že neztratila posvátný charakter, a proto byla v omezené výšce zachována i s některými kultickými objekty, jako jsou oltář a kultické stély.

Na závěr této kapitoly je vhodné shrnout důležitá data, která poukazují na zásadní rozdíly mezi svatyní v Aradu a Moce. V Aradu architektura hlavní chrámové lodi vychází z kanaánské (zde populární) tradice domu doby bronzové a společně s nádvořím má stejný půdorys, jaký je znám u izraelského domu typického pro dobu železnou. V aradské svatyni chybí doklady o sloupech, jež jsou charakteristické pro Moc a další chrámy ve stylu → *in antis*. Dále je po porovnání těchto dvou svatyní patrný rozdíl v dodržování středové osy. V Aradu je vstup na nádvoří mimo osu svatyně a totéž platí pro oltář, který byl navíc ze dvou stran obklopen zdmi. Ani velesvatyně zde nebyla umístěna do přesného středu zadní části chrámové lodě. Dnes je Arad vnímám jako lokální svatyně s nevelkým vlivem na své okolí, ale zároveň z ní její poloha uvnitř vojenské pevnosti na samotném okraji Judského království činí podstatnou součást oficiálního judského kultu. Nicméně absolutní přímá kontrola tohoto místa Jeruzalémem (po ekonomické, kultické či vojenské stránce) není doložena. Vzdálenost mezi oběma městy, která musela být pro starověkého člověka ještě výraznější než pro nás v dnešní době, mohla dávat Aradu jistý druh autonomie, který se mohl odrazit i ve stylu, jakým byla místní svatyně zrušena a zároveň zachována.